

DRUŽBENO ANGAŽIRANI MUZEJ

Vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin

Tina Palaić

209

Romi so v Sloveniji med najbolj marginaliziranimi in stigmatiziranimi družbenimi skupinami. Vsakodnevno se soočajo z družbeno izključenostjo in predsodki večinskega prebivalstva, ki ima do njih večinoma odklonilni odnos. Božidar Jezernik (2006: 14–15) razlaga, da si je težko zamisliti bolj ostro definiranega Drugega od Romov; civilizirani, urejeni, dobri, moralni pripadniki stalno naseljene večine so potrebovali svoje nasprotje in ga našli prav v njih. Posledica tovrstne konstrukcije Drugega je, da za pristne informacije o Romih, tudi ali predvsem s strani njih samih, v tej podobi zmanjkuje prostora. Marginalizacija Romov je privedla do točke njihove nevidnosti, ki jo ustvarjata enostransko in enoplastno poročanje medijev in skoraj popolnoma odsotni glas samih Romov v javnem diskurzu. Karmen Erjavec, Sandra B. Hrvatini in Barbara Kelbl v študiji z naslovom *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji* poudarjajo, da novinarsko poročanje o Romih poudarja njihovo drugačnost in predvsem njihove negativne značilnosti, kot so kulturna različnost, deviantnost in ogrožanje večinskega prebivalstva. Opozarjajo na to, da v prispevkih, ki so jih analizirale, Romi le izjemoma nastopajo kot konkretni posamezniki (2000: 7–8), ki govorijo sami zase.

Zgodovina in tudi sedanja prisotnost Romov v našem prostoru sta zaznamovani s konfliktnimi in sovražnimi odnosi. Repič (2006: 198) pojasnjuje, da za vzdrževanje različnih strategij preživetja v neromski družbi Romi prevzemajo prevladujoče stereotipne podobe o njih in ravnajo v skladu z njimi. Opozarja na simbolično izločitev Romov kot kulturnih Drugih iz prevladujoče družbene realnosti, ki mora biti za ohranjanje vzpostavljenih razmerij trajni proces. Če obrnemo perspektivo: vključevanje Romov v javni diskurz in umeščanje njihovih glasov v javni prostor lahko pripomoreta k spreminjanju percepcij o Romih ter spodbudita sprejemanje in razumevanje drugega tako pri romski kot večinski skupnosti, kar lahko doprinese k večanju njihove moči. Za spreminjanje ustaljenih percepcij je treba poznati zgodovino in kulturo Romov v našem prostoru in njihove realnosti v sedanjosti, saj nam šele to omogoča, da preprečimo nadaljnje nepravilnosti in ustvarimo bolj inkluzivno in sprejemajočo družbo. Za to pa potrebujemo ustrezna politična orodja, predane posameznike tako znotraj romske kot večinske skupnosti,

pomembno vlogo pa imajo tudi muzeji, kar skušam zagovarjati v tem prispevku (prim. Brekke 2013: 178).

Ohranjanje kulturne dediščine Romov: dosedanja prizadevanja

210

Po ocenah različnih institucij na našem ozemlju živi približno od 7000 do 12.000 Romov. V večjem številu so naseljeni v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v večjih mestih, kot so Maribor, Velenje, Ljubljana, Celje.¹ Romska skupnost ni homogena skupina, temveč se med njimi pojavljajo številne regionalne, v nekaterih primerih tudi manjše lokalne razlike. Razlikujejo se po verski pripadnosti, narečjih, ki jih govorijo, stopnjah sprejetosti med večinskim prebivalstvom ter stopnjah doseganja svojih temeljnih človekovih pravic, skupne pa so jih ovire pri dostopanju do izobraževanja, zaposlovanja, nastanitve in do socialnih ter zdravstvenih storitev (Sardelić 2010; Vzpredna življenja 2011).

Od 90. let 20. stoletja naprej opažamo večja prizadevanja za samoorganizacijo in večjo participacijo Romov v javnem življenju, prav tako pa tudi za preučevanje njihove zgodovine, jezika, kulture in posebnega položaja ter potreb (prim. Klopčič 2003: 79). Pri tem imata pomembno vlogo krovni romski organizaciji, to sta Svet romske skupnosti Republike Slovenije (ustanovljen 2007) in Zveza Romov Slovenije (tako se je poimenovala leta 2000, razvila pa se je iz leta 1991 ustanovljene Romani Union – Zveze Romov občine Murska Sobota), prav tako pa tudi posamezna društva in zveze ter romski muzeji, ki sicer niso vpisani v državni register muzejev, a kljub temu predstavljajo orodje za ohranjanje kulturne dediščine Romov. Naj jih nekaj naštejemo: Evropski muzej romske kulture in zgodovine (Murska Sobota), Romski muzej v Kamencih (Črenšovci), Romski muzej Hudeje (Vejar pri Trebnjem), Stara hiša (Kerinov Grm pri Krškem), Muzejska galerija romskega društva Phuro Kher – Stara hiša (Černelavci). Romi torej vedno bolj prepoznavajo potrebo po ohranjanju svoje kulture, jezika in tradicije, obenem pa na ta način oblikujejo in krepijo svojo identiteto (prim. Jezernik 2005). Kako pa se z zbiranjem, hranjenjem in interpretiranjem romske dediščine ukvarjajo institucije, ki skrbijo za varstvo kulturne dediščine? Štepec Dobernik in Tercej Otorepec (2006) v svoji analizi ugotavljata, da je bilo zanimanje spomeniškovarstvene in muzejske stroke za romsko kulturo prepuščeno zlasti osebnemu zanimanju posameznih strokovnjakov zanjo, čemur lahko pritrdimo tudi še slabo desetletje po njunem zapisu. Razloge za tovrsten odnos do dediščine iščeta v ideologiji dediščinstva, ki jo je Rajko Muršič zapisal v svojem prispevku *Kvadratura kroga dediščine: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega*. Po njegovem mnenju kulturne dediščine ni mogoče misliti zunaj okvirov institucionaliziranega družbenega reda; nastopa kot kategorija sprotnega oblikovanja istovetnosti in oživljenega samozaupanja skupnosti. Ker lahko postane pomembno politično, ekonomsko in pravno orodje (2005: 31), lahko

¹ Podatki dostopni na spletni strani Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti: <http://www.un.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/statistichni_in_osnovni_podatki/>; pregledano [7. 7. 2015].

različne družbene skupine dediščino uporabijo tudi kot orodje upora in sredstvo spreminjanja ustaljenih družbenih razmerij. Ali manjše zanimanje za kulturno dediščino Romov izhaja tudi iz tovrstnih bojazni?

Sodobne usmeritve v muzeologiji presegajo zbiranje, hranjenje in razstavljanje muzejskega gradiva za utemeljevanje naroda oziroma nacije (Hudales 2008; Perko 2014) in se usmerjajo k javnosti ter njenim različnim skupinam. Zagovarjajo uresničevanje konceptov participacije (Simon 2010) in inkluzije (Sandell 2003) ter odzivnost muzeja na dogajanje v družbi in njegovo angažiranost na družbenem področju (Starec 2012: 49). V muzejsko okolje naj bi bile vedno bolj vključene tradicionalno prezrte skupine, kamor spadajo tudi Romi. Pri tem se vedno bolj poudarja sodelovanje teh skupin pri ustvarjanju muzejskih vsebin in njihovo vključevanje v vse procese muzejskega dela. To je način, na katerega se muzeji odzivajo na družbene spremembe in zahteve različnih družbenih skupin, s tem pa lahko kot družbeno odgovorne institucije pripomorejo k preseganju ustaljenih razmerij moči in s tem vplivajo na družbeno realnost (Sandell 2002). V primeru romske skupnosti na Slovenskem lahko poudarimo prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja. Dolga leta je kulturo Romov raziskovala Pavla Štrukelj, ki je bila v muzeju zaposlena kot kustosinja za neevropske zbirke, muzej pa je tudi v zadnjih letih dokaj kontinuirano – tudi s pomočjo gotujočih romskih razstav – predstavljal posamezne elemente romske kulture. Izpostavimo lahko romski festival Romano Chon (več o tem v Čeplak Mencin 2013) in projekt *Vidim te, vidiš me* (Rogelj Škafar in Vidmar Horvat 2009).

V letih 2013–2015 je bil Slovenski etnografski muzej nosilec evropskega projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*², v okviru katerega sta bili v zvezi z romsko skupnostjo pripravljene dve aktivnosti. V aprilu in maju 2014 je potekal pedagoški program za romske otroke, ki so ustvarjali ob občasni razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*. S programom so želeli približati kulturno dediščino romskim otrokom, živečim v bližini Ljubljane in v romskih naseljih v Grosuplju. Pripravili so tudi razstavo njihovih izdelkov. V SEM smo v okviru projekta sodelovali tudi z Rominjami na temo obporodnih šeg, praks, izkušenj in spominov. Ker sem mnjenja, da se je s tem sodelovanjem razširilo polje muzejskega delovanja na področju vključevanja pripadnikov ranljivih skupin v muzejsko delo, ga podrobneje predstavljam in analiziram.

² Projekt sta financirala Evropska Unija iz Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Ob Slovenskem etnografskem muzeju so sodelovali še Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Narodna galerija, Tehniški muzej Slovenije in Slovenski gledališki inštitut (prej Slovenski gledališki muzej). Primarna namena projekta sta bila zagotavljanje dostopnosti do kulturne dediščine in vključevanje pripadnikov ranljivih skupin v muzejsko delo.

Sodelovanje z Rominjami na temo obporodnih praks, izkušenj in spominov

Sodelovanje z Rominjami³ je potekalo od septembra 2014 do aprila 2015. Vključenih je bilo 20 žensk iz različnih romskih skupnosti: iz Serdice, Maribora in Kerinovega Grma. V sodelovanju z njimi sem s pomočjo sodelavk in sodelavcev raziskovala dediščino s področja obporodnih šeg, praks, izkušenj in spominov, pozornost pa smo namenili tudi dostopu do zdravstvenih storitev v reproduktivnem obdobju ženske.

212

Ob razmišljanju o dostopu do zdravstvenih storitev so Rominje na podlagi tekstov in fotografij iz revij o zdravju pripravile plakate. (Foto: Tina Palačić)

Cilji sodelovanja so bili spodbujanje prepoznavanja in ohranjanja kulturne dediščine njihovih skupnosti; poglobljanje znanja o izbranih temah, saj se še vedno kaže manko informacij o njih predvsem s strani pripadnic romske skupnosti; prezentiranje te dediščine v muzeju; vzpostavljanje prostorov dialoga med manjšinsko in večinsko skupnostjo, ki naj bi večali zavedanje javnosti o kulturi romske skupnosti in njeno razumevanje (vse po Palačić 2015).

Največji izziv pri sodelovanju z Rominjami je bila vzpostavitev zaupanja, ki ga ta skupnost do večinskega prebivalstva, predvsem pa državnih institucij zaradi zgodovinskih dogodkov in tudi sedanjega odklonilnega odnosa nima (Klopčič 2010:

³ Projekt sodelovanja z Rominjami je vodila Tina Palačić ob pomoči strokovnih sodelavcev dr. Bojane Rogelj Škafar, Sonje Kogej Rus, dr. Janje Žagar in mag. Ralfa Čeplaka Mencina (Slovenski etnografski muzej) ter zunanjih sodelavk Žive Antauer, svetovalke, in Nike Rudež ter Anje Božič, ki sta izvajali delavnice gledališča zatiranih.

190). Poleg grajenja zaupnega odnosa je bilo treba doseči soglasje pri razumevanju dediščine, njeni selekciji za predstavitev in namenu predstavljanja. Nekatere Rominje so se namreč med sodelovanjem spraševale, v kolikšni meri bodo njihove šege in prakse stereotipno prikazane in posledično napačno razumljene. Ob tem so opozarjale na stereotipno prikazovanje Romov v medijih in na diskriminacijo, s katero se soočajo na vsakodnevem nivoju. Obenem pa sta se v teku sodelovanja kazali vedno bolj ozaveščena potreba in tudi želja po ohranjanju in predstavljanju tega segmenta kulturne dediščine. Uspešnost sodelovanja z Rominjami je temeljila na:

- grajenju in vzdrževanju zaupnega odnosa z Rominjami;
- zagotavljanju aktivne participacije v vseh segmentih dela;
- ohranjanju osredotočenosti na proces in ne na končne rezultate sodelovanja; **213**
- zagotavljanju nadzora nad rezultati.

Končni rezultat sodelovanja v okviru projekta je razstava *Rojstvo: izkušnje Rominj*, ki je bila na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju od 27. marca do 3. julija 2015. Po zaprtju razstave v muzeju je gostovala v skupnostih, od koder prihajajo udeleženske projekta. Ob razstavi smo s soustvarjalkami pripravile spremljevalni program. Ob svetovnem dnevu Romov, 8. aprila 2015, smo pripravile dogodek *Iz romskih zakladnic: pravljica za najmlajše*, na katerem so otroci iz pripravljalnega vrtca za romske otroke iz Kerinovega Grma pri Krškem in iz vrtca Ledina iz Ljubljane spoznali romsko pravljico, skupaj zapeli otroške pesmice in si ogledali plesni točki, ki so ju pripravile osnovnošolke iz Kerinovega Grma. 21. aprila 2015 smo v sodelovanju z društvom Terne Roma – Mladi Romi iz Maribora izvedli seminar Status Rominj v Sloveniji, namenjen spodbujanju Rominj k aktivnemu vključevanju v prepoznavanje, analiziranje in reševanje problematik romske skupnosti. Pripravile smo tudi vodstvo po razstavi z delavnico, namenjeno srednješolcem, študentom in odraslim.

Vzpostavljanje zaupnega odnosa in osredotočenost na proces

Sodelovanje z Rominjami je potekalo v manjši meri v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer smo se srečevale z vsemi udeleženkami hkrati, večji del srečanj pa je potekal v vsaki posamezni skupnosti posebej. V začetku sodelovanja so udeleženske v muzeju spoznavale del stalne razstave *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*, ob koncu pa smo pripravile razstavo. Jedro srečanj v skupnostih so bile delavnice gledališča zatiranih⁴, s katerimi smo odpirale teme intimnega družinskega življenja udeleženk s poudarkom na šegah in praksah v času nosečnosti. Zelo pomembno vlogo pri vzpostavljanju odnosa z Rominjami so imela poleg teh srečanj povsem neformalna srečanja, na katerih smo pretresale najrazličnejše teme in se bolje spoznavale. Za to je bil potreben čas, nemalokrat

⁴ Gledališče zatiranih je sistem vaj, iger in tehnik, ki so namenjene vsakomur, da z njihovo pomočjo razumejo realnost in se nanjo aktivno odzovejo. Glavni cilj tega gledališča je spremeniti pasivne gledalce gledališke situacije v subjekte, ki vanjo aktivno posegajo. Zajema več različnih tehnik (Boal 2012). Izvajali sta ga Nika Rudež in Anja Božič.

pa so ta srečanja ob izjemnih zgodbah prinesla tudi več skupnih kav in pokajenih cigaret.

Za vzpostavljanje zaupnega odnosa z Rominjami pa je bilo najpomembnejše, da v skupnost od zunaj nismo vstopile neposredno. Z ženskami smo se povezale s pomočjo Rominj, ki so ves čas opravljale vlogo koordinatoric sodelovanja med muzejem in ženskami. V projekt so pritegnile tiste ženske, s katerimi si zaupajo in za katere so vedele, da so pripravljene tudi bolj dolgotrajno sodelovati. V Serdici je bila koordinatorka študentka socialnega dela Melisa Baranja, v Mariboru romska aktivistka in predsednica romskega društva Terne Roma – Mladi Romi Jasmina Ahmetaj, v Kerinovem Grmu pa predsednica romskega društva Mosto, Društva za medkulturni dialog, Sarenka Hudorovac. Brez njihove organizacije naših srečanj in nenehnega spodbujanja žensk za sodelovanje projekt ne bi bil tako uspešen.

214

Rominje je k sodelovanju pritegnilo tudi dejstvo, da sem se predhodno srečala z vsako skupnostjo in jim predstavila svojo idejo za sodelovanje. Pri tem sem jih spodbujala, da podajo svoje mnenje in morebitne drugačne predloge ter opozorijo na možne ovire pri sodelovanju. Njihova participacija že v fazi načrtovanja aktivnosti je bila zame zelo pomembna, saj je večala njihovo moč in krepila občutek zavezanosti projektu, obenem pa je omogočala, da počnejo tisto, v kar tudi same verjamejo. V vseh skupnostih so ženske izkazale veliko mero navdušenja za izbrano temo, saj je po njihovih besedah vloga matere v romski skupnosti izjemno pomembna in v veliki meri določa njihovo identiteto. Ker smo projekt v precejšnji meri oblikovale s skupnimi močmi, sem tudi jaz lažje zaupala, da ga bomo uresničile.

Občutek zaupanja pa je krepila tudi osredotočenost na proces in ne na končne rezultate našega sodelovanja. Zame je bilo bolj pomembno, da z Rominjami vzpostavim dobre odnose in da kolikor je le mogoče, raziščemo izbrane teme. Končnih rezultatov sem si želela, vendar sem dopuščala možnost, da projekta ne bomo dokončale. Rominje bi lahko kadar koli odstopile od sodelovanja in zahtevale "umik" zbranih vsebin, kar bi glede na člen 4.4 Icomovega kodeksa muzejske etike (2005) spoštovala. Tega so se udeleženske zavedale, saj je bilo ves čas jasno, da bomo z zbranim gradivom upravljale na podlagi dogovora.

Pomen aktivne participacije in zagotavljanje nadzora

Tudi pri drugih segmentih sodelovanja z Rominjami sem se oprla na Icomov kodeks muzejske etike (2005). Člen 6.5 govori o spoštovanju skupnosti, ki jim muzej služi:

“Kadar so dejavnosti muzeja povezane s sodobno skupnostjo ali z njeno dediščino, mora pridobivanje temeljiti na jasnem in obojestranskem soglasju z lastnikom ali informatorjem in ne v njegovo škodo. Najpomembnejše vodilo mora biti spoštovanje želja skupnosti.”

Ker naše aktivnosti razumem kot terensko delo, mi je bil pomemben člen 3.3:

“Muzeji, ki izvajajo terensko zbiranje, morajo ravnati v skladu z akademskimi standardi in veljavnimi državnimi in mednarodnimi predpisi ter pogodbenimi obveznostmi. Terensko delo smejo izvajati samo ob spoštovanju in upoštevanju stališč lokalnih skupnosti, njihovih okoljskih virov in kulturnih navad, s ciljem uveljavljanja kulturne in naravne dediščine.”

Izjemno pomembno je bilo izvajati vse aktivnosti v soglasju z Rominjami, ob spoštovanju njihovih želja in upoštevanju njihovih stališč in kulturnih navad. Bistveno pa je bilo zastaviti aktivnosti tako, da jim ne bi povzročale kakršne koli škode, bodisi znotraj večinske bodisi znotraj njihove skupnosti. Pri načrtovanju in izvajanju aktivnosti smo tako upoštevale njihovo znanje slovenskega jezika, njihove gospodinjske, službene in študijske obveznosti, prisotnost otrok na delavnicah in specifično dinamiko vsake skupine. Da bi se izognili kakšnim koli nesporazumom v naših odnosih in napačnim interpretacijam njihovih zgodb, sem nenehno iskala njihovo potrditev.

215

Naše sodelovanje sem zastavila na temeljih njihove aktivne participacije v vseh segmentih dela. Pripomogle so k zasnovi projekta in določanju naših skupnih ciljev, udeležene so bile v vseh aktivnostih raziskovanja dediščine, ki so jih z lastno iniciativo sooblikovale, prav tako smo skupaj izbrale vsebine za razstavo. Odprtje razstave je moderirala Melisa Baranja, ena od koordinatorok sodelovanja, dogodek so pričele Rominje iz Serdice s kratko gledališko predstavo, ena od govork na odprtju pa je bila predsednica Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. Razstavo je odprla ministrica za kulturo, kateri so vse tri koordinatorke predstavile razstavo. Z vsako koordinatorko pa smo zasnovala in izvedle tudi po en spremljevalni program.

Prizor gledališke igre, ki so jo na temo obporodnih šeg, praks in navad pripravile Rominje iz Serdice.
(Foto: Urša Valič)

Ta pristop je bil pomemben, saj so tako Rominje ves čas vedele, v kateri fazi izvajanja projekta se nahajamo, obenem pa so lahko nadzorovale rezultate sodelovanja. Nekoliko večji izziv je bil izbor razstavnih vsebin. Pokazalo se je, da (1) skupnosti ne razumejo dediščine na enak način, (2) da na njihove odločitve vpliva strah pred diskriminacijo in zavračanjem s strani večinskega prebivalstva in prav tako (3) strah pred diskriminacijo in zavračanjem s strani lastne skupnosti.

O razstavnih vsebinah in sporočilu razstave smo se pogodile po številnih pogovorih, saj je bilo treba upoštevati njihove razmisleke, predloge in pomene, obenem pa ohraniti strokovnost.

216 Muzej kot njim lasten prostor

Pred pričetkom našega sodelovanja Rominje še niso obiskale Slovenskega etnografskega muzeja, pa tudi sicer jim tovrstne institucije po njihovem pričevanju niso bile blizu. Pomemben rezultat našega sodelovanja je poleg razstave in njenega spremljevalnega programa predvsem močan občutek Rominj, da je muzej lahko prostor, kjer se počutijo dobro, sprejeto in razumljeno, kjer lahko delijo svoja mnenja, pomisleke in izkušnje ter so tudi upoštevane. Zaradi izbranega načina dela, ki sicer zahteva veliko časa, organizacije, predvidevanja in predhodnih razmislekov, seveda pa tudi pogajanja in prepričevanja, rezultate našega sodelovanja dojemajo kot svoje. To se je najbolj pokazalo na samem odprtju razstave, ki je bilo v celoti njihov dogodek; v muzeju so bile en večer one gostiteljice. Menim, da so lahko upravičeno ponosne nase, saj so z razstavo in spremljevalnim programom ustvarile prostor srečevanja med kulturami, ki razkriva, da smo si v svojem bistvu bolj podobni kot različni. S tem projektom smo šele vzpostavile temelje našega sodelovanja, ki ga bomo ob gostovanju razstave še nadgrajevale. Najbolj smiselno pa bi bilo, če bi se sodelovanje še naprej razvijalo in preraslo v trajne in trdne odnose s Slovenskim etnografskim muzejem.

VIRI IN LITERATURA

BOAL, Augusto

2012 Poetike zatiranih. V: *Praznovanje, možnosti, transformacije: gledališče zatiranih v teoriji in praksi, lokalni in globalni perspektivi*. Alfrevič, Dragana in Močnik, Nena, ur. Ljubljana: Ekvilib Inštitut, Maska. Str. 13–48.

BREKKE, Ashild Andrea

2013 A question of trust: addressing historical injustices with Romani people. V: *Museums and communities: curators, collections and collaboration*. Viv Golding in Wayne Modest, ur. London: Bloomsbury. Str. 178–192.

ČEPLAK MENCIN, Ralf

2013 Etnografski muzej – prostor praznovanja ranljivih skupin. *Etnolog* 23, str. 65–101.

ERJAVEC, Karmen; BAŠIĆ HRVATIN, Sandra; KELBL, Barbara

2000 *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.

HUDALES, Jože

2008 *Slovenski muzeji in etnologija: od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ICOMOV kodeks muzejske etike

2005 Nejka Batič in drugi, ur. Ljubljana: Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor.

JEZERNIK, Božidar

2005 Preteklost in dediščina. V: *Dediščina v očeh znanosti*. Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 11–24.

JEZERNIK, Božidar

2006 Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 7–32.

KLOPČIČ, Vera

2003 Romi v novi Evropi / Dekada za vključevanje Romov. V: *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani*. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, ur. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 79–91.

KLOPČIČ, Vera

2010 Romi v Evropi, ljudstvo brez doma in groba. *Ars&humanitas: revija za umetnost in humanistiko* 4, št. 1–2, str. 183–202.

MURŠIČ, Rajko

2005 Kvadratura kroga dediščine: topisi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: *Dediščina v očeh znanosti*. Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 25–40.

PALAIČ, Tina

2015 Obporodne prakse, izkušnje in spomini: projekt Sodelovanja z Rominjami v Slovenskem etnografskem muzeju. V: *Rojstvo: izkušnje Rominj*. Tina Palaič, ur. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Str. 6–19.

PERKO, Verena

2014 *Muzeologija in arheologija za javnost: muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture.

REPIČ, Jaka

2006 Medkulturni dialog med Romi in civili kot strategija izključevanja. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

SANDELL, Richard

2002 Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance. V: *Museums, society, inequality*. Richard Sandell, ur. London in New York: Routledge. Str. 3–23.

SANDELL, Richard

2003 Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and Society* 1, št. 1, str. 45–62.

SARDELIČ, Julija

2010 Multikulturalizem in položaj Romov v Sloveniji. *Socialno delo* 49, št. 2–3, str. 109–120.

SIMON, Nina

2010 *The participatory museum*. Spletni vir: <<http://www.participatorymuseum.org/>> [30. 6. 2015].

STAREC, Saša

2012 *Vsakodnevno delovanje zaposlenih v muzeju in njihova vloga pri ustvarjanju javne podobe muzeja: doktorska disertacija*. Ljubljana: [S. Starec].

ŠKAFAR ROGELJ, Bojana; VIDMAR HROVAT, Ksenija

2009 *Vidiš me – vidim te: kulturna raznolikost skozi romski pogled*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ŠTEPEC DOBERNIK, Dušan; TERCELJ OTOREPEČ, Mojca

2006 Imam dediščino, torej sem: zakaj v Sloveniji ne želimo ohranjati romske materialne dediščine. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

VZPOREDNA ŽIVLJENJA

2011 Vzporedna življenja: Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode London: Amnesty international. Dostopno: <http://www.amnesty.si/media/uploads/files/vzporedna_zivljenja.pdf>.